

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Batı'daki Tarihsel Gelişim

Eski Yunan'da ve Roma'da insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri hak ve özgürlüklerinin olmadığı söylenebilir. Orta çağda feodal senyörler dışındaki insanlar için hiçbir hak ve özgürlük söz konusu değildir. İnsanlar bir yandan kralın, bir yandan feodal senyörlerin, diğer yandan da kilisenin baskısı altında her türlü haktan ve özgürlükten yoksun olarak yaşamışlardır. Dolayısıyla, bu çağda da Batı'da insan haklarından söz edilemez. Batıda 15. yüzyıldan itibaren yeni çağa geçildiği kabul edilir. Orta çağda feodal senyörler ile krallar arasında başlayan ve uzun süre devam eden savaş, burjuvaların da yardımıyla, kralların zaferi ile sona ermiş ve böylece feodal düzen ortadan kalkmıştır. Batı için yeni çağın en önemli özelliklerinden biri kuşkusuz feodal düzenin yıkılıp merkezci devletlerin kurulmasıdır. Bu dönemde kralların tanrısal haklara ve mutlak bir egemenliğe sahip olduğuna inanılmıştır. Hâkim olan doktrine göre, krallar iktidarlarını doğrudan doğruya tanrıdan alırlar ve bu iktidar yeryüzünde kendisinden üstün veya kendisine eş hiçbir güç tanımaz. Kısaca, bu dönemde, kralların bu mutlak gücü karşısında, ona karşı ileri sürülebilecek insan haklarından kuşkusuz söz edilemez.

17 ve 18. yüzyıllarda insan hakları alanında iki önemli doktrin dikkati çeker. Bunlar, insan hakları doktrini ve bireyci (ferdiyetçi) doktrindir. İnsanın sadece insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklara ve özgürlüklere sahip olduğu ve devlet tarafından bu haklara ve özgürlüklere dokunulmayacağı yolundaki fikirlerin ortaya çıkışı ancak 17. yüzyıldan sonra olmuştur. Batı'da insan haklarının doğuşu ideal hukuk (doğal hukuk) ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kaynağını ideal hukuktan alan insan hakları doktrini iki temel varsayım (gerçek değil) üzerine kurulmuştur. Bunlar “*doğal yaşam (tabiat hali)*” ve “*toplum sözleşmesi*” varsayımlarıdır. Bu doktrinin ana fikri insanlar devletten önce ve devletin hukukundan üstün bir takım doğal haklara sahiptirler. Öyleyse devlet, kendisinden önce var olan ve kendisi tarafından bağışlanmamış olan bu doğal haklarla bağlıdır ve bu haklara saygı göstermek zorundadır.

Kaynağını ideal hukuktan alan 17. ve 18. yüzyıllar insan hakları doktrini insan haklarının ortaya çıkışını açıklamak bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, bu doktrin doğurduğu sonuçlar bakımından son derece verimli olmasına rağmen dayandığı temeller bakımından son derece zayıf bulunmuştur. İnsanların bir takım hakları olduğunu açıklamak üzere

bireyci (ferdiyetçi) doktrinin ortaya çıktığı görülür. Bu doktrin insan haklarını açıklamak için varsayımlara başvurmaz. Doğrudan doğruya insanı çıkış noktası olarak alır. Bu görüşe göre her hakkın kaynağı insandır. Çünkü insan iradeye ve sorumluluk duygusuna sahip, özgür bir varlıktır. İnsanlar tarafından oluşturulan toplulukların (devlet de dâhil) kendilerine özgü hakları yoktur. Her siyasal topluluğun amacı insandır. Her insanın en önemli hakkı da maddi ve manevi varlığını özgürce geliştirebilmektir. Bireylere tanınan çeşitli hak ve özgürlükler bu serbest gelişmeyi sağlamak amacıyla güder. Bireylerin bu özgürce gelişebilmelerini sağlamak üzere yaşamının tüm sorumluluğu kendisine bırakılmalı, ona karışılmamalıdır. Devlet insanların bu hak ve özgürlüklerine saygı göstermezse, en temel görevini yerine getirmemiş sayılır. Görüldüğü üzere bireyci doktrin, insanların yaratılışı itibariyle irade sahibi, sorumlu ve özgür tek gerçek varlık olduğunu, devletin temel yapıcı unsuru olduğunu, haklarının devletten önce var olduğunu ve devletin bu haklara saygı duyması gerektiğini ileri sürer.

İnsan hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından tanınması, onların uygulanması yönünden önemlidir. Devlet hak ve özgürlükleri tanıyıp açıkladığı ölçüde kendi gücünün de sınırını çizmiş olmaktadır. İngiltere’de insan hakları alanında yaşanan gelişim, kara Avrupa’ında yaşanan gelişimden farklı olmuştur. İngiltere, klasik demokrasinin, daha doğrusu parlamento sözcüğünden türeyen parlamenter sistemin gelişim gösterdiği bir ülkedir. Bilindiği üzere parlamenter sistemde, parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet vardır. Bu yüzden, İngiltere, başında bir kral bulunduğu halde, mutlakıyetin girmediği bir Avrupa ülkesidir. Orta çağdan itibaren var olan ve 1376’dan sonra Lord’lar ve Avam Kamarası şeklinde ikiye ayrılan İngiltere parlamentosu, bireylerin hak ve özgürlüklerini krala karşı savunmayı kendine ödev edinmişti. Bu yüzden insan hak ve özgürlükleri Avrupa’da fikir ve doktrin olarak belirmeden çok önce İngiltere’de uygulamaya geçmiştir.

ABD’liler özgürlüklerini, “kendi kaderlerini kendilerinin belirlemek zorunda oldukları” inancına borçludur. ABD’ye, o zamanki deyişle Yeni Dünya’ya, ayak basanlar özellikle de İngiltere’den göç edenler, Tanrı’nın kendilerini doğuştan özgür varlık olarak yarattığına inanmışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan insan hakları doktrini, ilk ürününü Amerika kıtasında vermiştir. Yaygın bir inanca göre bu doktrin ilk resmi ifadesini, anavatanlarından ayrılan İngiliz kolonileri tarafından yayınlanan 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde bulmuştur. Bağımsızlık Bildirgesi’nde bütün insanların eşit olarak yaratıldıkları ve Yaradan tarafından onlara doğuştan ve devredilmez bazı haklar verildiği, bu hakların başında da yaşama, özgürlük ve mutluluğa erişmek haklarının geldiği ilan edilmiştir. Ayrıca, insanlar tarafından oluşturulan hükümetlerin amacının bu hakları sağlamak

olduğu ve halkın bu hedeften uzaklaşacak olan hükümetleri değiştirmek veya devirmek hakkına sahip bulunduğu da belirtilmiştir. Ne var ki, Bağımsızlık Bildirge'sinde hak ve özgürlükler son derece geniş ifadelerle, genel ilkeler olarak belirtilmiştir. Bildirge'de bu hak ve özgürlükler ne bir liste halinde teker teker belirtilmiş ne de açıklanmıştır. Bu yüzden Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, bir haklar bildirgesi niteliği taşımamaktadır. Kısacası, başta Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi olmak üzere tüm Amerikan haklar belgeleri ile insanların doğuştan bir takım doğal haklara sahip oldukları, bunların devletten önce de var olduğu, dolayısıyla devletin gücünün bu haklarla sınırlanması gerektiği yolundaki fikirler, doktrin alanından uygulama alanına geçmiştir.

17. ve 18. yüzyıllarda Fransa'da ise merkezi mutlak krallık vardı. Bu dönemde bir baskı dönemi yaşanıyordu. Kral iktidarını kimse ile bölüşmüyor ve kendi üstünde hiçbir güç tanıımıyordu. Bu yüzden, o dönemde bu ülkede yaşayan insanların hak ve özgürlüklerinden söz edilemez. Halk ayaklanarak büyük Fransız İhtilali gerçekteşirmiştir. Bu ihtilal sonunda, 27 Ağustos 1789'da yayınlanan "*İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi*" ile yeni toplumun dayanacağı hukuksal esaslar saptanmıştır. Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi hazırlanırken de 17 ve 18 yüzyıllar insan hakları doktrininden etkilenilmiştir.

Bildiri'nin "evrensel" bir nitelik taşıdığı söylenebilir. On yedi maddeden oluşan Bildiri'nin bazı anayasa esaslarına ve sadece klasik (kişisel ve siyasal) haklara yer verdiği görülmektedir. Örneğin, ulusal egemenlik, vatandaşların doğrudan veya temsilcileri aracılığı ile yasaların yapılmasına katılması, vergiye rıza ve güçler ayrılığı gibi ilkelerin yanında; özgürlük, mülkiyet, kişi güvenliği, baskıya karşı direnme, eşitlik, düşünce, vicdan, söz ve yazı gibi hak ve özgürlükler Bildiri'de yer almıştır.

Batı'da hızla değişen ekonomik ve toplumsal şartlar karşısında birbirine bağlı iki gerçek ortaya çıkmıştır. Birincisi, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nin ortaya koyduğu haklar ve özgürlükler listesi, bütün insanların haklarını ve özgürlüklerini tanımak bakımından yetersizdir, bu listeye yeni bazı hakların ve özgürlüklerin eklenmesi gerekmektedir. İkinci gerçekte ise, devletin bireylere karşı pasif rolünü terk ederek bütün vatandaşların kendilerine tanınan haklardan tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlamak amacıyla müdahalede bulunması, bir takım önlemler alması zorunludur. Bu iki gerçeğin etkisiyle 19. yüzyıldan itibaren insan hakları kavramının içeriğinde ve devletin işlevlerinde "*sosyal*" yönde bir gelişme görüldü.

Türkiye'deki Tarihsel Gelişim

İnsan haklarının Batı'daki gelişme şekli ve hızı ile bizdeki bu alanda görülen gelişmeler açısından iki temel fark vardır. Bu farklar aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

a) Batı'da insan hak ve özgürlükleri genel olarak halk hareketleri şeklinde, aşağıdan yukarıya doğru gelişmiş ve kendilerini yukarıdakilere ister istemez kabul ettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise insan hak ve özgürlükleri devlet adamlarının duydukları yenileşme ihtiyacının sonucu olarak, onların kişisel çabaları ile ortaya çıkmış ve dolayısıyla yukarıdan aşağıya doğru gelişim göstermiştir. Ne var ki, bu ileriye yönelişten korkan bağnazlar, bu tür yenilik hareketlerine direnmişler ve hatta bunları engellemeye çalışmışlardır. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme hareketleri istikrarlı bir ilerleme gösterememiştir.

b) Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat hareketleri çoğunlukla, müslüman olmayanlara, müslümanlarla eşit haklar sağlama yönünde olmuştur. Batılılar, İmparatorluk içinde yaşayan hıristiyan toplumun giriştiği bağımsızlık hareketini her zaman desteklemişler ve hatta hıristiyanların koruyuculuğunu üstlerine alarak, bunlara müslümanlarla eşit haklar tanınması yolunda müdahalelerde bulunmaktan da geri kalmamışlardır. Osmanlı devlet adamları ise kimi zaman Batı'lı devletlerin güven ve saygısını kazanarak onların dünyasına katılabilmek için, kimi zaman da onlardan gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek için bazı ıslahat hareketlerine girişmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın başlarından itibaren girişilen ıslahat hareketleri, aslında gerçek anlamda bir hak ve özgürlük mücadelesi olarak nitelendirilemezler. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu içinde insan hakları ve özgürlükleri fikirlerinin ilk serpintilerinin, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı kültürü ile iletişime geçen aydınlar yoluyla gelmeye başladığı söylenebilir.

Kaynak

Karaman-Kepenekci, Y. (2014) **Eğitimciler İçin İnsan Hakları ve Vatandaşlık** (2. Baskı), Ankara: Siyasal Kitabevi, 296 s.